

JÁROLI JÓZSEF
A POLGÁRI FORRADALOM
ÉS A SZABADSÁGHARC IDŐSZAKA
1848–1849

A március 15-i pesti forradalom első híreit a József napi vásárra Pestre felsereglett vidékiek és a szűkebb pátriájukba hazasiető márciusi ifjak vitték szét az országban.¹ Békés megyében legelőször, március 16-án, Szarvas szerzett tudomást a kivívott szabadságról.² Március 22-én a gyulai vármegyeháza udvarán tartott lelkes hangulatú népgyűlés jelezte, hogy Békés megye népe is megmozdult. A vármegye tisztviselői, a magyar- és német-gyulai polgárok mellett ott szorongtak a községek küldöttei is több ezres tömegben a megyeház udvarán. A népgyűlés kiáltványt bocsátott ki a megye népéhez, a rend és a „belbiztonság” fenntartására nemzetország megszervezéséről határozott. Ekkor jött létre a megye új vezető szerve, az Ideiglenes Bizottmány is.³

Gyoma 1848-ban közel 5600 lakosú, zömében református község. A márciusi napok emlékét Dávidházy Bekes Sámuel református lelkész feljegyzései őrizték meg az utókornak. Mint írja: „1848-ik év Mártius 26. napján tartatott tanítás Luk. 8:13. az alkotmányos szabadság ünnepélyes el- s befogadásakor. Előtte két nappal a templom mellett felolvastatván az ezt először üdvözlött Budapest és Békésmegye iratai.”⁴ A hazafias érzelmű lelkész históriája szerint, Gyomán tehát március 24-én szerzett hivatalosan is tudomást a templom köré összehívott lakosság a pesti eseményekről. A megye március 27-én határoz a községi vezetés újjáalakításáról. Gyomán 1848. április első napjai és április 11-e között jött létre a községi bizottmány. Tevékenységének írásos feljegyzésével csak április 11-étől találkozunk a község bizottmányi jegyzőkönyvében, amelyet 1849. július 25-ig vezettek.⁵ A gyomai bizottmány első elnöke Lakatos Károly, aki egyben a megyei bizottmány esküdtje is, későbbi szarvasi főszolgabíró. A bizottmány tagjai az alelnök, Csath János; bíró, Csapó János; törvénybíró, és 11 esküdt. Valamennyien jómódú gazdák, nem egynek családjából már került ki községi tisztségviselő.⁶

A bizottmányi jegyzőkönyv 1848 tavaszán az új közigazgatás megszervezése mellett az április 8-i tűzvész és a község életének évek óta megoldatlan problémájáról, a legelőelkülönözésről ad értékes adatokat. A március 15-i pesti forradalom és a reformországgyűlés utolsó ülésén hozott törvények érthetően várákozással töltötték el a népet a legelőelkülönözés számukra kedvező megoldásáról. A várákozás feszültségét egy helyi csapás is fokozta: „1848. Ápril 8-án du. 1 órakor nagy szélben tűz támadván, megégtek az oskola, a fiúké, káplán

1. Mérei Gyula, *Spira György szerk.*: Magyarország története III. Bp, 1961. 389.

2. Oláh György: Békés vármegye 1848–1849-ben I. Gyula, 1889. 75.

3. Oláh György: i. m. 59.

4. Dávidházy Bekes Sámuel: A helvécziai vallástételt tartó gyomai ekklezsia históriája. BÉvk. 1888–1889. Szerkesztette: Karácsonyi János, Gyula, 1890. 113.

5. BML. Közs. ir. Gyoma város bizottmányi üléseinek jegyzőkönyve 1848–1855.

6. Harsányi Pál: A gyomai református egyház története. Mezőtúr, 1914. 6–8. BML. Közs. ir. Bizottmányi jkv. 1848. ápr. 11.

ház, meg egy praeceptor lak, templom, torony, városház.”⁷ A községi bizottmányoknak első teendői közé tartozott tehát a tűzkárok helyreállítása. Már az április 11-i ülés határozatai között a tűzesetek megelőzésére találunk utasítást: „Doboltassék ki, hogy udvarán minden ember dézsában vagy hordóban kaptán vizet tartson, sem az úton sem az udvaron senki ne pipázzék a kémények tisztán tartassanak, a rossz kémények pedig az illető előljáróság által lerontassanak.”⁸ Három nappal később a következő ülésen a község háza náddal való befedésére a szomszédos községektől kértek „nádbeli segedelmet”.⁹ A tűzkár méreteit jól mutatja, hogy a helyreállításhoz a község és az egyház költségein kívül 19 más helység és 17 gyomai magánadakozó segítségére is szükség volt.¹⁰

A közigazgatás további teendői közé tartozott a község új jegyzőjének megválasztása. Április 16-án népgyűlésen erősítették meg tisztségében Csath Nagy Jánost, akit április 3-án a gyomaiak egy része megválasztott jegyzőnek. Most a megyei esküdt Lakatos Károly által megerősítve a korábbi választás eredménye, az új jegyző elfoglalhatta nem könnyűnek ígérkező hivatalát.¹¹ Egy nappal később a bizottmányi ülés a pesti Szabadság téren újonnan felállítandó emlékmű javára indított országos gyűjtőakció ügye mellett figyelemreméltó javaslatot kap Gálos Sándortól, a református egyház még ez évben hivatalba lépő kurátorától. Indítványozza, hogy töröljék el a hatóságoknak címzett instanciák (beadványok) díjait és a bírók napidíját. Mindkét költség nem kis terhet jelentett a jobbgáyságnak, mégis a bizottmány az új törvények kihirdetése utánra halasztotta a döntést.¹²

Az áprilisi törvények szentesítését követően májusban került napirendre az 1848. évi V. törvénycikk értelmében mielőbb összehívandó népképviselési országgyűlés előkészítése. A megye május 9-én határozott a választókerületek beosztásáról. Gyoma a 2. számú választókerület székhelye lett. Ide tartoznak, mint választási helyhez, Endrőd, Berény, Tarcsa, Ladány, Szeghalom, Vésztő, Gyarmat és Csejti pusztá. A választás után 1848. június másodikára összehívott népképviselési országgyűlésen Omaszta Zsigmond békéscsabai köznemes képviselte a gyomai választókerületet.¹³

7. *Dávidházy Bekes Sámuel*: i. m. 113–114. V. ö. még: *Palugyai Imre*: Békés-Csanád, Csongrád és Hont megyék leírása. Pest, 1855. 258–259.

8. BML. Közs. ir. Gyoma város bizottmányi üléseinek jegyzőkönyve 1848. április 11.

9. BML. Közs. ir. Bizottmányi ülések jkv. április 11, 14.

10. *Harsányi Pál*: i. m. 19–20.

11. BML. Közs. ir. Bizottmányi ülések jkv. április 16.

12. BML Uo. április 17.

13. *Oláh György*: i. m. 121., 488.

A JOBBÁGYFELSZABADÍTÁS ÉS A LEGELŐELKÜLÖNÖZÉS

Az április 8-i tűzvész és az új közigazgatás megszervezése mellett különösen élénken foglalkoztatta a lakosságot a földesúrral folytatott és eddigiekben nem sok jóval biztató legelőelkülönözési per. Az 1848. évi IX. törvénycikk meghozta ugyan a jobbágyok felszabadulását, de csak az úrbéres szolgáltatások eltörlésére korlátozta a változásokat. Nem terjedt ki a törvénycikk hatálya a jogilag nem úrbéres jellegű jobbágyszolgáltatásokra, nem tartalmazott intézkedéseket a fennálló birtokviszonyok megváltoztatására sem. Sőt a törvény az életbelépése előtt végrehajtott regulációs perek és legelőelkülönözési ügyek megmásítására sem adott lehetőséget, szentesítve ezzel a földesurak igazságtalan földrablásait.¹⁴

Gyomán, mint ismeretes, a közlegelő elkülönítését 1822–1832 között hajtatta végre a földesúr. Gyoma község a 20 510 hold közös legelőből 7282 holdat kapott. A földesúr a megmaradt 12 638 holdat magának foglalta el. A községnek jutott legelőrészt a Körösök mentén terület el és az év egy részében víz borította.¹⁵ A földesúrral közösen használt legelő leszűkülése a gyomaiak állattartását akadályozta. A községnek kihatósított legelőterület 1848-ban 307 telkes jobbágy, 362 házas zsellér, és 278 házatlan zsellér használatában volt.¹⁶ A pesti forradalom hírére véve azonnal, már március 23-án kérelemmel fordultak a megyéhez a legilletékesebbek, a gyomai házas zsellérek, a legelő tárgyában.¹⁷ Ebben panaszkodtak, hogy a községnek kihatósított legelőterületből nem mérette ki a község vezetése a zselléreknek járó részt. Az egész legelőt a telkes jobbágyok közösen használják, kirekesztve a legelő hasznosításából a zselléreket, akik már 1847-ben 310-en követelték a legelő kiméretését, így indokolva: „mi nem használhattuk az uraság által számunkra kiadott legelőt, csak azért szolgáljunk évenként 18 gyalog napokat (az őket illető legelőrészt után járó robotszolgáltatást), hogy az Istentől ingyen adott levegőt az uraság földjén szívjuk.”¹⁸

A gyomai házas zsellérek beadványa a falusi osztályharc nagyon égető kérdésévé hozza felszínre. A legelőelkülönözéssel megrövidített gyomai lakosság egysegesen áll szemben a földesúrral, a parasztság minden rétegének egyformán érdeke az állattartáshoz elegendő legelőterület kiharcolása. A telkes jobbágyok azonban a zsellérekkel is szembekerülnek, hiszen nekik nem volt érdekük a legelő szétaprózása. A továbbiakban csak bonyolítja a helyzetet, hogy a későbbiekben életbe lépő törvények alapján a házas zsellérek megkaphatják saját használatra a rájuk eső legelőrészt, az egy jobbágytelek után járó legelőterület egyenlő részét. Ezt szántóföldként is módjuk lett volna használni.¹⁹

1848 áprilisára Békéshez, Orosházához, Mezőberényhez, Gyulavárihoz, Endrődhez hasonlóan, Gyomán is kritikussá vált a helyzet. Április 4-én Laka-

14. *Mérei Gyula, Spira György szerk.*: i. m. 403.

15. Lásd *Daka István* tanulmányának ide vonatkozó részeit

16. *Ua.*

17. BML. Békés vármegye Ideiglenes Bizottmányának ir. 262/1848.

18. BML. Békés vármegye Ideiglenes Bizottmányának ir. 262/1848.

19. *Varga János*: A jobbágyfelszabadítás kivívása 1848-ban. Bp. 1971. 338–339.

tos Károly bizottmányi elnök, megyei esküdt levélben hívja fel Szombathelyi Antal alispán figyelmét: a mozgolódó gyomai népet azzal sikerült időlegesen lecsillapítani, hogy a község földesurát felkeresi egy, a bizottmány által megbízott küldöttség, és legelőterületet kér. Felkeresi a küldöttség a Miniszteri Országos Ideiglenes Bizottmányt is Pesten, igazuk megítélésére. A nép hangulatát jól mutatja a levél, mert ha a földesúr enged, „a nép el fog csendesedni, ha pedig nem enged a birtokos a nép kívánságának, nincs ember, ki őket lecsillapítsa. Vasárnap minden bizonnyal ráhajtják minden jószágait az uraság földjeire.”²⁰ Az alispán a megyei Ideiglenes Bizottmány április 5-i határozatának megfelelően sürgönyileg kéri a Miniszteri Országos Ideiglenes Bizottmányt, hogy a megjelenő gyomai küldötteket utasítsák el, hadd lássák, hogy a földfoglalást tiltó megyei utasítás nem a megye törvénytelen akaratát jelenti.²¹ A sürgöny mellett az alispán feddő hangú utasítást küldött a községnek, amelyben a tulajdon sérthetlenségére hivatkozva eltiltja a készülöben levő legelőfoglalást.²² Április 7-én kelt a Miniszteri Országos Ideiglenes Bizottmány három pontba sűrített válasza az alispánnak.²³ Ebben a törvényes út betartására, az okozott károk megtérítésére és a vétkesek megbüntetésére utasítják a megye első tisztviselője által a gyomai népet. Időközben Wodiáner Sámuel földesúr Pesten a gyomai küldöttséggel alkudozik. Kérésük végleges teljesítése helyett egy évi használatra 1072 holdat ajánl fel a dévaványai határban levő földjéből. A küldöttség a megbízásával ellentétes javaslatot nem fogadhatta el, ezért azzal a gondolattal távozott, hogy nincs más hátra, mint az erőszakkal való megoldás.

A miniszteri bizottmány határozott hangú leirata és az alispán levele hatására, amelyben a per végleges eldöntésére pártfogását ajánlja, a kedélyek megnyugodtak és a foglalás a mezőberényi példától eltérően Gyomán április, május hónapban lekerült a napirendről.²⁴ Gyoma bizottmányi testülete április 11-én tárgyalja az alispán levelére adandó választ. Ebben kéri, „kegyeskedjék még azt is ki- eszközölni – most miután már a törvénykezések egészen más szint öltének magukra, hogy a végítélet ügyünkben csak akkor mondassék ki, mi után mi még egyszer eddig nem nyilváníthatott sérelmünket és mentségeinket egy rendes ügyvédünk közbejöttével teendő feleletben nyilvánítandjuk.”²⁵ Gyoma tisztségviselői tehát a törvényekben bízva, békés megoldással kísérleteznek, hogy ezzel leszereljék a földfoglalásra kész zsellérrétegeket. Ezen az ülésen határozzák el, hogy megpróbálnak egyezkedni Nagy Antal uradalmi ügyéssel. A község 1232 holdat kér az uradalomtól. Április 16-án létre is jön az egyezés a földesúr és a lakosság között. Ebben végül is 1100 hold legelő átengedését érték el a gyomaiak.²⁶ De nem véglegesen, csak addig, míg a per le nem zárul. Közben az alispán ígéretéhez híven a Miniszteri Országos Ideiglenes Bizottmányhoz fordul, hogy

20. *Ember Győző*: Iratok az 1848-i magyarországi parasztmozgalmak történetéhez. Bp., 1951. 180.

21. *Ember Győző*: i. m. 181.

22. BML. Békés vármegye Ideiglenes Bizottmányának ir. 224/1848.

23. *Ember Győző*: i. m. 181–182.

24. *Ember Győző*: i. m. 182.

25. OL H 70. Igazságügyi Minisztérium Urbéri Osztály ir. 1. csomó, 7. kútfő

26. BML Békés vármegye Állandó Bizottmányának ir. 1076/1848.

a kancellárián még az 1847-es esztendőben elakadt gyomai peres iratokat küldjék le a megyéhez, hogy a község újra beadhassa kérelmét.²⁷

Az ideiglenes egyezség sem hozhatta meg a várt békét a volt földesúr és egykori jobbágjai között, mert az átengedett terület csak a per befejezéséig maradhatott gyomai kézben. Az egyezsége kényszerből hajló birtokos ott próbált ártani, ahol lehetett. Az áprilisi törvények formálisan nem törölték el a földesurak mézárszék és kocsmáltatási jogát és az egyéb haszonvételeket. Amint a község panaszából kiderült, a volt földesúr nem látta el a mézárszéket hússal. Az Állandó Bizottmány május 26-i ülésén a megyének kellett erre kötelezni.²⁸

A gyomaiak perét, más községek példájához hasonlóan (Orosháza), a hatóságok a jogi formulák szerint nem tartották szükségesnek az eddigi ítéletek megváltoztatásával kedvező irányba előmozdítani. Az Igazságügyminisztérium június 8-án kelt leirata a gyomai perben hozott korábbi ítéletet hagyta jóvá. Eszerint a legelőterület vízteleníthető megfelelő gátak építésével, így újabb területi követeléseknek nincs helye. A gátak karbantartását a megye feladatává tette a véghatározat.²⁹ A per formailag a végítélet kihirdetésével lezárult, aktái a megye archívumába kerültek. A mindennapok azonban mást mutattak. A törvényes útban csalódott parasztság Endrődön, Váriban, Gyomán majd Orosházán a forradalmi utat választotta.

Wodiáner Sámuel által a megyéhez benyújtott folyamodvány szerint a gyomaiak „törvényes igaz joggal birt földemre, folyó évi szeptember 30-án és octóber 1-én kötelezettség és fogadások ellenére marháikat erőszakosan behajtották.”³⁰ A birtokos az Országos Honvédelmi Bizottmányhoz ugyanerről még részletesebb beadványt juttat el október 19-én. Azzal vádolja a községet, hogy az egyezségben átengedett 1100 holdat továbbra is használják, sőt majorsági földjein is legeltetnek és a tisztartót „kihányatással” fenyegették meg, ha a földet az uraságnak műveltetni merészeli. Nem fizetik a tőle haszonbérbe birt hírdért az évente járó összeget, sőt október 13-án a gyomai nép megtámadta az uraság számtartóját. A földesúr mellékeli beadványához az uradalmi ügyész beszámolóját az eseményről. A gyomaiak között az a hír terjedt el, hogy Wodiáner összejátszik Jellasiccsal és mint hazaáruló, méltó a büntetésre. Ezért támadták meg fegyveresen a tisztartót és követelték, hogy adja ki a feltételezés szerint Gyomán rejtőző földesurat.³¹ Ennek az akciónak a gyökerei mélyebbre nyúlnak, mint ez Oláh György fejtegetéseiből kiderül.³² Szerinte a Gyomán élő németajkúak voltak a magyarok izgatói, minnek következtében október 13-án a földesúri kastélyt megrohanták. Mezőberényben, sőt Gyulán is mozgolódtak a nemzetiségek, aminek okát a negyvennyolcas törvények hiányaiban kereshetjük, hiszen a nemzetiségek sajátos viszonyait egyetlen törvénycikk sem vette figyelembe.

Az Országos Honvédelmi Bizottmány Wodiáner panaszát az Igazságügymi-

27. OL H 70. Igazságügyminisztérium Urbéri Osztály ir. 1. csomó, 7. kútfő.

28. BML Békés vármegye Állandó Biz. ir. 146/1848.

29. BML Békés vármegye Állandó Biz. ir. 430/1848.

30. BML Békés vármegye Állandó Biz. ir. 1076/1848.

31. Ua.

32. *Oláh György*: i. m. 440–441.

nisztérium Urbéri Osztályának továbbítja. Onnan a megyét utasítják, hogy tegyen intézkedést a földesúr jogainak visszaállítására és a bűnösök megfenyítésére.³³ A megyében 1848 őszén lezajlott földfoglalások kivizsgálására az Országos Honvédelmi Bizottmány október 21-én Halász Boldizsár Békés megyei kormánybiztost utasítja. Halász a megyét szólítja fel, hogy a hasonló esetekkel együtt Gyoma ügyében is tegyen erélyes intézkedéseket.³⁴ Szombathelyi alispán november 20-án körül felhívást intéz Gyoma, Vári, Orosháza lakóihoz, amelyben a foglalások megszüntetésére és az okozott károk megtérítésére hívja fel őket. A község november 25-én tárgyalja az alispánnak adandó választ. Másnapra megkapja az uradalomtól a károk jegyzékét és bizottságot küld ki azok felmérésére. December 5-ére elkészült a község által felvett kárjegyzék, s ezen a napon határoznak a volt földesúrral való egyezkedésről is.³⁵ A megye Állandó Bizottmányának december 21-i ülése tárgyalja a gyomaiak ügyét. A község jelentése szerint a földesúr olyan magasra csigázza fel követeléseit, hogy a kártérítésről barátságos egyezkedés útján nem tárgyalhatnak. Ezért az alispántól háromtagú megyei küldöttség kiszállását kéri a községbe, „kikben a népnek bizodalma van.”³⁶ A megye hozzájárul a kérelem teljesítéséhez. A gyomaiak igyekeztek tehát eleget tenni a rend helyreállítására kiadott alispáni utasításnak. A volt földesúr vádjait, miszerint hazafiatlan cselekedet volt a földfoglalás, a december 5-i bizottmányi ülésen Pikó Pál elnök javaslatára emlékiratban akarták visszautasítani. Ebből egy példányt az Országos Honvédelmi Bizottmánynak, Omaszta Zsigmond képviselőnek és az újságnak szándékoztak elküldeni.³⁷

Mint ismeretes, Kossuth Lajos az Országos Honvédelmi Bizottmány elnökeként személyesen is foglalkozott a földfoglaló orosházi, mezőberényi, gyomai, endrődi, vári volt jobbágyok 1848 őszén lezajlott mozgalmával. December 8-i keltű, „Békés vármegye lakosaihoz” címzett felhívásában a tulajdon szentségére hivatkozva tiltja el a földfoglalásokat. A legelőelkülönözések igazságtalanságainak bírói úton való megszüntetése mellett száll síkra. Kossuth, amikor a népet az igazságtalan legelőelkülönözési perek bírói úton való felülvizsgálatára inti, a nemesi politikusok érdekeinek megfelelően intézkedik. A szabadságharc nemesi vezetése, az úrbéri szolgáltatásoktól, ingyen robottól elesett földesurak mindent megtettek, hogy mentsek ami még menthető. A kármentesítés a messzi jövőbe kitolódott álom lett a nemesség számára, így a jobbágytól igazságtalanul elvett legelőterületen, mint majorsági földön gazdálkodva vagy azt bérbeadva próbált kilábalni a jobbágyfelszabadítás által okozott gondok közül.

Gyomán december 21-én népgyűlés keretében hirdették ki Kossuth proklamációját.³⁸ A helyzet lényegében semmit sem változott a szabadságharc ideje alatt. A legelőelkülönözés ügyét holtpontra juttatta a korábbi igazságtalan íté-

33. OL H 70. Igazságügyminisztérium Urbéri Osztály ir. 5. csomó, 1070. kútfő

34. *Ember Győző*: i. m. 183. *Oldh György*: i. m. 457.

35. *Ember Győző*: i. m. 183. BML Közs. ir. Gyoma város bizottmányi üléseinek jegyzőkönyve 1848. nov. 25. dec. 5.

36. BML Békés vármegye Állandó Bizottmányának ir. 1384/1848.

37. BML Közs. ir. Gyoma város bizottmányi üléseinek jegyzőkönyve 1848. dec. 5.

38. BML Közs. ir. Gyoma város bizottmányi üléseinek jegyzőkönyve 1848. dec. 21.

letet helybenhagyó bírósági döntés. A földesúr pedig látván, hogy a kormány nem a jobbágyot pártolja, olyan magas összeget követelt volt jobbágyaitól, hogy már decemberben megszűnt a barátságos megegyezés lehetősége. A szabadságharc további eseményei, nem utolsósorban a földfoglaló mozgalmak erőszakos letörése gátat vetett a további földfoglalások elé. Az ügy további fejleményeit Wodiáner május 20-án kelt, az Igazságügyminisztériumhoz benyújtott folyamodványából ismerjük. Ebben a megyét azzal vádolja, hogy Gyoma ügyében nem tette meg a kellő intézkedéseket. Követeli, hogy a megye hirdesse ki az úrbéri perben hozott bírói döntést, mert a lakosság a per kihirdetésének előírt időpontja óta jogtalanul használja a múlt évben rendelkezésére bocsátott 1100 hold majorsági földet. Nem szorgalmazta a megye az októberi földfoglalás kárainak megtérítését sem.³⁹ A beadványhoz csatolja az uradalom által összeállított kárjegyzéket is. Eszerint a gyomaiak októberben 12 907 forint 20 krajcár kárt tettek a birtokos vagyonában.⁴⁰ A kártérítés mellett Wodiáner büntetést kér: „1. Azokra, akik a szénát elorozták. 2. Azokra – kik még a jó embereket sem engedték bevinni a kukoricát – Puskával járván a földön. 3. Gábor, vagy Janó Pistára, ki számtartó urat lakásán megtámadta, a kastélyt több éjjelen keresztül strázsálta, később megmotozta. 4. Azokra, akik a legelőre betörték. 5. Azokra, kik többszöri megintés után halásztak, s bort és húst mértek.”⁴¹

Az Igazságügyminisztérium Úrbéri Osztálya ismét a megyéhez küldi le a panaszt kivizsgálásra. A megye 1849. június 5-én arról tesz jelentést, hogy a gyomaiak kérésének megfelelően március 24-én kiszállt a községbe a megye küldöttsége, de az uradalom ügyésze kijelentette: Wodiáner semmiféle „kiegyenlítésbe” bocsátkozni nem hajlandó. Az úrbéri perben hozott végítéletet szabályosan augusztus 8-án, illetve december 6-án kihirdették.⁴² A megye felterjesztésének figyelembevételével, 1849. július 15-én, már Szegedről válaszolt Vukovics Sebő igazságügyminiszter a birtokosnak. Ebben a megye állásfoglalása alapján indokolatlannak minősíti a panaszt.⁴³

A nemesi osztálypolitikát tükröző jobbágyfelszabadítás és az alföldi megyék birtokviszonyait érintetlenül hagyó, a korábbi földrablásokat szentesítő törvénykezés nem oldotta meg tehát alapjaiban a volt jobbágyok legégetőbb problémáját. A nemesi vezetésű országban a forradalmi utat jelentő földfoglaló mozgalmakat katonasággal, erőszak alkalmazásával törték le, a törvények útján keresett jogorvoslat pedig az igazságszolgáltatás útvesztőjében kallódva, mindent hagyott a régiben.

39. BML Békés vármegye Állandó Bizottmányának ir. 1076/1848.

40. BML Békés vármegye Állandó Bizottmányának ir. 602/1849.

41. BML Uo.

42. OL H 70. Igazságügyminisztérium Úrbéri Osztály ir. 1. csomó 70. kútfő, BML Békés vármegye Áll. Biz. ir. 602/1849.

43. OL H 70. Igazságügyminisztérium Úrbéri Osztály ir. 1. csomó 70. kútfő.

44. *Oldh György*: i. m. 189.

GYOMA NÉPÉNEK KATONAI RÉSZVÉTELE A SZABADSÁGHARCBAN

A márciusi forradalom vívmányainak megvédése fegyveres harcra kényszerítette az országot. Békés megye, így Gyoma is, mivel területén hadműveletekre nem került sor, elkerülte a pusztító harcokat. A katonaság kiállítása és élelmezése azonban szinte minden erejét igénybevette. A megyéből származó nemzetőrök, önkéntesek és a honvédek a délvidéki harcok, illetve az 1849. évi tavaszi hadjárat során vettek részt a hon védelmében.

Az 1848. március 22-i gyulai népközigyűlés a pesti példa nyomán önkéntes nemzetőrség felállításáról határozott. A belső rend és a közbiztonság őrzésére hívták fegyverbe és szervezték meg a nemzetőri alakulatokat. Gyomán, annak ellenére, hogy az úrbéri per miatt a tavaszi hónapokban igen feszült volt a helyzet, április 3-ára 100 főnyi nemzetőrséget sikerült kiállítani Debreczeni András fő- és nemes Kruchió Mihály alvezérlete alatt.⁴⁴ Országos méretekben az 1848. évi XII. törvénycikk értelmében került sor a nemzetőrség létrehozására. Az eddig megyei keretben létrejött nemzetőri alakulatok újjászervezése során május 26-ig Gyomán 308 gyalogos állt fegyverben. Június második felére az összeírt és fegyveres szolgálatra kötelezett 308 fő helyett „717 a hazáért élni-halni kész nemzetőr esküdött zászló alá”.⁴⁵

Az eredetileg rendfenntartó szerepkörrel létrehozott nemzetőrséget a délvidéki események miatt 1848 nyarán tábori szolgálatra kellett vezényelni. Ehhez azonban az eddigi létszámnál jóval több nemzetőrrre volt szükség. A megye a hadügyminiszteri utasítás szerint 2–3000 főből álló nemzetőri alakulatot volt köteles megszervezni és Makóra táborba küldeni. Gyomára ebből a létszámból 85 fő esett, a lelkesedés hatására azonban 164-en esküdtek föl és indultak el Makóra.⁴⁶ Makóról a hadi események alakulása Nagybecskerekre szólította a békésiek táborát. A gyomai nemzetőrök Becskereken a III. zászlóalj kötelékében a 15. századot alkották. A nemzetőrség azonban nem volt állandó hadsereg. Tagjai három hétre vállalták a harctéri szolgálatot. Július 12-től augusztus 24-ig tartott a Békés megyeiek táborozása, két váltásban. A gyomai nemzetőrök első váltásban szolgáló csapatának Csath János százados, a második váltásnak Lakatos Károly százados volt a parancsnoka.⁴⁷

A háromheti szolgálat után leváltásra kerülő nemzetőrség nem képviselt komoly harci értéket. Szükség volt tehát olyan alakulatokra a nemzetőrségben, amelyeknek tagjai önkéntes alapon a szükséges idő egész tartamára vállalják a harctéri szolgálatot. A háromhetenként leváltott nemzetőrséget ugyanis a kiképzetlenség és a hiányos fegyverzet miatt csupán őrszolgálatra lehetett alkalmazni, ütközetben nem vehettek részt. Békés megyében azonban az 1848 augusztusában vett miniszterelnöki utasítás ellenére sem lehetett állandó önkéntes nemzet-

45. BML Békés vármegye Állandó Biz. ir. 196/1848, *Oláh György*: i. m. 201.

46. *Oláh György*: i. m. 232.

47. *Oláh György*: 408–409.

őrséget létrehozni. A lakosság ragaszkodott mindenütt a háromheti váltáshoz, mert az állandó szolgálat a mezőgazdasági munkáktól vett volna el jelentős munkaerőt, ami miatt több család maradt volna kenyér nélkül. Gyomán szeptember közepéig a toborzás nem vezetett komoly sikerre, mert a szomszédos helységek a foglalópénzt, amit minden jelentkező megkapott, 50 forintban állapították meg. Gyoma viszont nem ajánlott ennyit hadbavonuló fiainak. Csak akkor változott meg a helyzet, amikor a község is megadta ugyanezt az összeget. A valódi okra a gyomai előjáróságnak a megyéhez beadott kérelme mutat rá. Az előjárók azt kérték, hogy az obsitos katonák szolgálatba állítását engedélyezze a megye. A kérelem mögött a módosabb gazdák azt a szándékot rejtegették, hogy fiaik elkerüljék a hadbavonulást, másrészt a nemzetőrnek beálló zselérek családjai a kereső férfit nélkülözve kenyér nélkül maradtak volna. Ez az egyébként is feszült helyzetet csak tovább súlyosbította volna.⁴⁸ A megye a szeptember 13-ig toborzott 387 önkéntes nemzetőrből két századot alakított. Ezekben 19 gyomai szolgált. Számuk október elejére, feltehetően a megemelt foglalópénz hatására, 100-ra emelkedett.⁴⁹

A békési önkéntesek szeptember 16-án indultak Aradra, ahol Arad város védelme és megtartása volt a feladatuk a délvidéki harcokkal összefüggésben. Az ekkor táborba szállt gyomaiak a toborzási nehézségek ellenére is lelkesedéssel indultak a harcokba, mint ez Oláh György leírásából kitetszik: „Ásó, kapa, kasza, bogrács mindegyik kocsin volt. – Tarisznyájok tele szalonnával, kenyérral, hogy talán ki is telelhetek volna vele. Feleségeiket, gyermekeiket azért nem vitték magukkal, mert a szolgabíró úr nem engedte, pedig elhatározták a népgyűlésen, hogy »ha kell, az asszonyok is fegyvert fognak.« Ezek voltak a gyomaiak. A ködmönös, bundás csapat. Fegyverük egyszerű csákány volt.”⁵⁰ A gyomai csákányok jó fegyvernek bizonyultak az október 21-i, Arad mellett lezajlott angyalkúti csatában, ahol a gyomaiak különösen kitűntették magukat a reguláris katonák között.⁵¹

Az 1848 szeptemberében Jellasics támadása következtében beállott válságos helyzet a nemzetőrség mellett reguláris katonaságot, a honvédséget hívta életre. Gyomán október 26-ig 112 honvédet toboroztak, akik a hódmezővásárhelyi táborban kapták meg a kiképzést.⁵²

1849 telén az osztrák benyomulás következtében előállott válságos helyzet újabb erőket kívánt a csataterekre. Ekkor szervezték meg a szabadságharc „partizánalakulatait”, a szabadcsapatokat. Gyoma népéből 64 fő harcolt a megye által megszervezett osztagban, a január 15-i állapot szerint. 1849. május 22-ig álltak fegyverben. Ezalatt a legnagyobb ütközet, amiben részt vettek, az erdélyi hadjárat részét képező aradi csata volt. A gyomai szabadcsapatbeliek

48. *Oláh György*: i. m. 308.

49. *Oláh György*: i. m. 308.

50. *Oláh György*: i. m. 360.

51. *Oláh György*: i. m. 362.

52. BML Békés vármegye Áll. Biz. ir. 972/1848.

végleges létszáma 79 főre szaporodott és a szolgálat leteltéig ebből 5-en meghaltak, 13-an eltűntek a csata forgatagában.⁵³

A tavaszi hadjárat első szakaszában a Tisza vonal védelmére rendelte a békési nemzetőröket is Vukovics Sebő kormánybiztos. Gyoma az ekkor szervezett zászlóalj 3. századába 50 főt adott, fegyverüket is a község biztosította.⁵⁴

A szabadságharc történetének utolsó hónapjában a dél-alföldi megyék népfelkelési főparancsnoka, Korponay ezredes többször hirdet népfelkelést a benyomuló osztrák és cári csapatok visszaverésére. Egyik, július 29-én kelt felhívásában Gyomát is gyülekezési helyként jelöli meg.⁵⁵ A község népgyűlést hív össze a szükséges létszám biztosítására. Határozatában kimondja, hogy önkéntesek kiállításával oldják meg, és a szükséges jutalompénzt mindenki birtoka arányában fizesse meg. Indokuk: „54 gyalog és 9 lovas mozgó csapatbeli egyén a népfelkelési sorozat alapján a 18 éveseken kezdve felfelé sor szerint fog kiállítani, akkor sok polgárok – most lévén a legalkalmasabb élelemszerzethetési idő – kenyerektől fosztatnak meg, ...”⁵⁶ A katonáskodás terhét a parasztság legszegényebb rétege, a zsellérség viselte. A módosabb gazdák helyettes állításával, különböző felmentési indokokkal otthonmarasztalták fiaikat. A zsellérek tömeges hadbavonulása munkáskéztől fosztotta meg őket, másrészt a harcolók családtagjainak eltartása, vagy legalábbis támogatása a községre hárult volna. Ezért látszott az összegyűjtött pénzen önkéntesek fogadása célszerűbbnek, mint a sorozás. A fent elmondottakat mi sem bizonyítja jobban, mint a Békés megyei Védbizottmány részére 1849. július 14-én beterjesztett népfelkelési összeírás, amelyben a 18–60 évesig terjedő korosztályból 2063 szolgálatra alkalmas egyént mutatnak ki. Ebből 565 fő valamilyen okból mentességet élvez, köztük 310 arató, nyomtató, vagyis zsellér.⁵⁷ A gyomai honvédek 1850-ben készített összeírása alapján nagyon hiányos képet kapunk arról, ténylegesen hányan vettek részt katonaként a szabadságharcban. Az összeírás 154 főt mutat ki, ebből 134 gyalogos, a többi huszár volt. (Az önkényuralom alatt készült összeírásból, érthető okokból, akit lehetett, igyekeztek kihagyni.⁵⁸)

A katonaillesztés mellett a hadsereg élelmezése és szállítása jelentett komoly terhet a községnek. Így érthető a szabadságharc végén a tömegek kifáradása, a harci kedv ellanygulása. Gyomáról nem állnak rendelkezésre folyamatos adatok erről, elegendő azonban a szarvasi főszolgabírónak a megyéhez küldött levelére hivatkozni, amelyben arról ír, hogy a tavaszi hadjárat idején a tiszai hadsereg élelmezése annyira igénybe vette Gyoma és Endrőd lakosságát, hogy

53. *Oláh György*: Békésvármegye 1848–1849-ben. II. Gyula, 1892. 87–88. BML Közs. ir. Gyoma város bizottmányi üléseinek jegyzőkönyve 1849. jan. 16.

Oláh György: i. m. II. k. 316. 111–113. Az 1848 végi hadiesemények következtében horvát hadifoglyok kerültek Gyomára is. 1849 februárjában 295 volt a számuk. (BML Gyoma mv. ir. 1849. febr. 20.)

54. *Oláh György*: i. m. II. k. 157.

55. *Implom József*: A polgári forradalom és a szabadságharc időszaka (1848–1849). – Mezőberény története I. Szerk. Szabó Ferenc, Mezőberény, 1973. 188.

56. BML Közs. ir. Gyoma város bizottmányi üléseinek jegyzőkönyve 1849. júl. 25.

57. BML Békés vármegye Védbizottmányának ir. szám nélkül. 1849. júl. 14.

58. *Oláh György*: i. m. II. k. 482–486.

„százra menő földes gazdák vannak, kiknek birtokukban annyi búza sincsen, hogy az új termésig családjukat eltarthassák.”⁵⁹

A cári csapatok 1849. augusztus 9-én érték el Szalontát, 12-én már Csabán, Gyulán vannak. A megye székhelye előbb Mezőberény, majd augusztus 13-ától Gyoma. Itt értesül augusztus 14-én a megyei Védbizottmány a világosi fegyverletételről. Gyoma utolsó ülésének színhelye 1849. augusztus 16-án, amelyben feloszlását mondja ki a megye vezető szerve.⁶⁰

A szabadságharc emlékét a népre nehezedő önkényuralom sem tudta kitörölni a nép tudatából. Elegendő egy, még a gyomai öregek által ismert néphagyományra utalni, miszerint március 15-én tüzeket gyújtottak a gyomaiak és a „szabadsági tűz” fénye mellett idézték a múlt nagy eseményeit, emlékezetes hőseit.⁶¹ A szabadságharc népköltészetének egyik szép darabja a gyomai keletkezésű istenes ének. Szerzőjének nevét a versfőkből ismerjük: Lukács István. A szabadságharc sikeréért epekedő, széles sodrású fohász, ha vallásos köntösben is, de jól mutatja az emberek olthatatlan vágyát a nagy célok megvalósítására.⁶²

59. Oláh György: i. m. II. k. 280.

60. Implom József: i. m. 200. BML Békés vármegye Védbizottmányának ir. 1063/1849.

61. Beck Zoltán: Szabadsági tűz. = Békés megyei Népművelés, 1974. március 10.

62. Oláh György: i. m. II. k. 543–548.